

Жаһандану үдірісі: жоғары білім берудің өзекті мәселелері

Жоғарғы білім беру қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында жұмыс жасайтын, сондықтан да қоғамдағы барлық өзгірістер мен үдірістерге жылдам жауап бере алтын маңызды әлеуметтік институт болып табылады.

Әлемдік ашықтықтың өсуі мен ұлттық мәдениет, адамдық өркениеттің дамуының негізгі әлемдік тенденциялары білім беру жүйесінде өзінше, басқаша түсінілуде. Атап айтқанда, қазіргі жаһандану үдірісінде халықаралық шаруашылық байланыстар аясының ұлғая түсуі, шаруашылықты жүргізудің нарықтық нысаны уақыт өткен сайын өз ісін жетік білетін, жан-жақты білімді терең меңгерген кәсіби мамандарға қажеттілікті барған сайын күрделендіріп отыр.

Ұлттық білім беру жүйесі де әлемдік тенденциялардан кешеуіл қалмас үшін әлемдік ғылым мен техника жасаған «әлемдік стандарттарға» сәйкестендірілуге ұмтылуда. Төткүл дүниенің түкпір-түкпірінен ақпарат алмасу мүмкіндігін қолжетімді етіп отырған жаңа технолгиялар, олардың әлеуетті инфрақұрылымдары жоғары білім беру мазмұнын әмбебаптандырып, әлемнің жетекші білім беру орталықтарынан білім таратуды қамтамасыз етеді.

Түрлі пікірлер қайшылығына қарамастан, жаһандану объективті шындық ретінде жоғары білім берудің ұлттық жүйесінен жалпы адамзаттық этикалық құндылықтарға бағытталған, халықаралық ынтымақтастық қажеттілігін ескеретін жаңаша мақсатты бағдарлануды талап етеді. Барлық дерлік елдерде болып жатқан жариялылықтың кең етек жаюы және құқықтық мемлекеттің нығаюы жастарды және ересектерді азаматтық жариялылық рухында тәрбиелеу ісінде білім берудің рөлін арттыра түседі.

Әубастан-ақ ғылым мен жоғары білімге тән академиялық еркіндік және теңдік идеялары жоғары білім ауқымы өскен сайын өзге елдердегі саяси құрылымдарға бейімделе отырып, бүкіл қоғамға таратылуда. Өндіріс пен қоғамда ғылымның рөлінің артуымен байланысты маңызды тенденция, бұл – жоғары білімнің кең қанат жаюы. Жоғарғы білім барған сайын жаппай көпшілікке арнала бастады. Түрлі елдерде мектеп түлектерінің ЖОО-на түсу деңгейі орташа есеппен 60%-ға

жуығын құрайды, ал Солтүстік Америкада – 84%. ЖОО студенттер саны айтарлықтай өсуде. Егер, 1960жылы ЮНЕСКО мәліметтері бойынша әлемдегі студенттердің саны 13млн. болса, 1997ж. бұл көрсеткіш 7 есе артып, 88,2 млн. адамды құрады [1].

Бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексінде жоғары білім алуға қолжетімділікті қамтамасыз ету жөнінен еліміз 51- орынды иеленді. 38 ЖОО-нда шетелдік университеттердің қатысуымен қосдипломды білім беру жүзеге асырылуда. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап ерекше қарқынмен дами бастаған келесі маңызды тенденция, жоғарғы білімнің институционалдық нысаны, деңгейі және мазмұны бойынша әртараптандырылуы болып табылады. Ақыл-ой еңбегі саласында білім мен дағдыны қалыптастыратын ЖОО-ның әралуандығының өсуі жағдайында классикалық университеттердің рөлі, дегенмен, төмендеген жоқ, керісінше, артты да. Олардың аймақта әлеуметтік мәдениетті қалыптастыру жөніндегі орталықтардың рөліне толықнегізді үміттенуіне болады. Үшінші, жылдам күш алып келе жатқан тенденция, бұл - жан-жақты сипаттағы білімге, халықаралық ғылыми қауымдастықтың мобилизациялауға ұжымдық күш салуына негізделген жоғарғы білімнің интернационализациялануы болып табылады. Бұл бірлескен халықаралық қызметтің артып отырған рөлі мен ұлттық білім беру мекемелерінің ұйымдардың, бағдарламалар мен қорлар қызметінде көрініс табууда. Жоғары білім саласында ортақтық болмаса да ұлттық және аймақтық айырмашылықтарды ұмыттыратын проблемалар, тенденциялар, міндеттер мен мақсаттардың тығыз жақындасуы байқалады [2].

Ақпараттық революция кезеңінде тоқтату мүмкін болмайтын және қазіргі ғаламтор түріндегі әлемдік әмбебап коммуникативтік жүйеде білімнің мазмұнының универсализациялануы жүріп жатыр. Интернационалдық ортада білім алып, жұмыс жасап және қатынас орнатып жүрген студенттер, зерттеушілер мен оқытушылар саны жылдан-жылға өсуде. Статистика деректеріне сүйенсек, өз елінен тыс жерде жоғары білім алып жүрген студенттер саны 1980 жылы 920 мың адамнан 1996 жылы 1 млн. 550 мың адамға дейін көбейген [3].

Жыл сайын үш мыңға жуық қазақстандықтар Елбасының әлемдік тәжірибеде бірегей саналатын «Болашақ» бағдарламасы бойынша әлемнің ең үздік университеттерінде оқуға мүмкіндік алады. Жоғары

білімнің интернационализациялануы объективті, қарқынды дамушы үдіріске айналуда. Көптеген ғалымдар мен жоғары мектеп қайраткерлерінің пікірлері бойынша, жоғары білімнің интернационализациялануы жаһандану кешеніндегі сәйкесті саяси-құқықтық жағының пайда болуынан көрінетін сапалық жаңа кезеңнің – жаһанданудың өзіне тән ерекшеліктерін иеленуде. Өзінің мазмұны жағынан ЖОО-ның жаһандануы ұлттық білім беру жүйесінің барынша жақындасуы, оның өзара толықтырылуы, жоғары білімнің әлемдік әлеуметтік жүйеге айналуы білдіреді. Бірақ, жоғары білімнің жүйедегі жаһандануының шынайы болмыста жетістіктер, проблемалар мен қарама-қайшылықтарды туындататын тұстары да байқалуда. Жоғары білімнің әлемдік жүйесін ашық әлеуметтік жүйе ретінде сипаттауға болады. Ол: біріншіден, шетелдік серіктестермен, ұйымдармен мықты байланыс орнататын білім беру мекемелері, ЮНЕСКО және БҰҰ-ның эгидасы бойынша бүкіл әлем үшін дамудың жалпы стратегиясын жасайтын жекелеген ұлттық және аймақтық жүйелер және әлемдік жоғары білімді ортақ жүйеге біріктіруге мүмкіндік туғызатын түрлі халықаралық білім беру ұйымдары мен ассоциациялар [4].

Әрине, жоғары білімнің барлық мекемелері мен ұйымдары әкімшілік тұрғыдан алғанда автономды. Олар білім беру қызметі нарығында лайықты орынды меншіктей отырып, сол нарықтың негізгі бағыттылығын айқындайды, ынтымақтастық немесе бәсекелестік нысанда өзара ықпалдасады. Екіншіден, әлемдік жоғары білімде экономикалық, саяси және өзге де әлемдік әлеуметтік жүйелер тұрасында тұтастық, автономдық белгілері пайда болады. Бұл үдірістердің негізі болып, классикалық университеттердің қызметін дәстүрлі реттеуші академиялық еркіндік пен жариялылықтың жан-жақты нормаларының болуы және де ұлттық білім беру жүйесі үшін барған сайын көбірек нормативтік мәнге ие болып отырған жоғары білімнің даму келешегін айқындайтын, сонымен қатар, барлық қосылған елдерде ерікті түрде қабылданған халықаралық конвенциялар, халықаралық деңгейде қабылданған бүкіләлемдік декларациялар табылады. Үшіншіден, жоғары білімнің әлемдік жүйесі жүйеліліктің келесідей белгілеріне ие: өзінің құрылымдық элементтерін, кадрлар мен оның жұмыс жасауын реттеуіш нормаларын үнемі жаңартып, жетілдіру арқылы қол жететін орнықтылық және де, осы орнықтылық жоғары білім жүйесінің үнемі жетілдірілуін, оның өзгеріп отыратын заманауи жағдайларға бейімделуін білдіреді. Еліміздің тәуелсіздік

жылдарында бірқатар игілікті істер атқарылды. Заманауи заңдылық база қабылданды, 2005-2010 жылдары білім беруді дамытудың ірі мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылды. Оның шынайы жалғасы іспетті 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. ЮНЕСКО ұсынған білім беруді классификациялау жүйесінің Халықаралық стандарттары өлшемдеріне кадрларды даярлау құрылымын сәйкестендіріп келтіру маңызды жүйеленген қадам болды.

ЮНЕСКО есебіне сәйкес 2008 жылы Қазақстан жалпыға бірдей білім беруді дамыту индексі бойынша 129 елдің ішінде көшбасшылар қатарына еніп, төртінші орынды иеленді. Елімізде білім беруді бағалаудың ұлттық жүйесі жұмыс жасауда, Еуропалық білім аймағына кіру үдірісі жүргізілуде. Жоғары мектеп әлемдік тәжірибеде қабылданғандай, мамандар даярлаудың үшдеңгейлі моделіне толығымен көшті: бакалавр – магистр – философия докторы (PhD). Кредиттік технология бойынша білім беру енгізілді. Біздің Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті де алғашқы лекпен бірге 2003 жылдан кредиттік жүйе бойынша жұмыс жасауда. Мемлекеттік бағдарламалармен біршама түбегейлі жаңа тәсілдер енгізілуде, оның басым көпшілігі жалпыжүйелік және кадрлар даярлаудың барлық деңгейін қамтиды. Әрине, оның еңбастысы – білім беруді қаржыландыру мәселесі. Білім беру саласында шығындар соңғы он жылда тура он есеге өсті. Елбасы жақында «Назарбаев университетінде» оқыған дәрісінде Қазақстанда білім саласын қаржыландыру көлемінің соңғы бірнеше жыл бойы ЖІӨ-нің 4%-ын құрайтындығын атап өтті. Мысалы, 2010 жылы бұл көрсеткіш ЖІӨ-нің 4,1%-ын құрады, бұл бірқатар еуропа елдері деңгейіне жақындасып келеміз деген сөз. Келесі жылдан қосымша қаржы бөлу қарастырылған. Тек республикалық бюджеттің өзінен 2011-2015 жылдарға 461 миллиардтан астам қаржы бөлу қарастырылған [5].

Жаңа механизмдер енгізілуде: ең алдымен, білім берудің барлық деңгейлерінде әрбір жанбасына қаржыландыру. Бүгінгі күні мұндай схема бойынша жоғары мектеп жұмыс жасауда. Ендігі жерде мектепке дейінгі білім беру, орта білім, техникалық және кәсіптік білім беруде де енгізілмек. Білім беру ұйымдарында ақша-қаражат «отырмайды», керісінше, әрбір білім алушының соңынан «жүреді». Берілген

механизм бәсекелестікті дамыту үшін алғышарттар жасайды, яғни, білім беру қызметінің сапасын көтеру құралдарының біріне айналады. Осыған ұқсас тәсіл – ваучерлік-модульдік қаржыландыру – педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыруда қолданылады. Әрбір бірнеше жылда педагогтар қайта даярлыққа ваучерлер алатын болады және оны қайда өту дұрыс екендігін, тіптен, шетелдік орталықтарды таңдай алады. Бұл қазақстандық ұйымдарды да қамтиды, демек, олар бәсекеге қабілеттілік жайлы байыпты ойлануға мәжбүр болады. Білім беру ұйымдарының басшылары да заманауи білім беру менеджментіне оқытылады. Қаржыландырудың тағы бір өте қызықты құралы – мемлекеттік білім берудің жинақтаушы жүйесі (ГОНС).

Оны енгізу Қазақстанның әрбір азаматына өзінің балаларын ЖОО мен колледждерде оқытуға төлейтін қаражаттарын жоспарлы түрде жинақтауға мүмкіндік береді. Қазірдің өзінде ҚР Білім және ғылым министрлігі қайткенде бұл жүйені барынша тартымды және кепілді сенімді етуге болатындығы төңірегінде жұмыстар атқаруда. Кадрлар даярлаудың барлық деңгейін қамтитын тағы бір маңызды аспект – e-learning – электрондық оқытуды кең түрде енгізу. Әлемнің дамыған елдерінде – Жапонияда, АҚШ-да, Ұлыбританияда, Финляндияда, Оңтүстік Кореяда және басқаларында – қазірдің өзінде электрондық оқыту бойынша ұлттық бағдарламалар орындалуда. Қазақстан мұндай тенденциядан шеткері қалуға мүдделі емес. 2015 жылы білім беру ұйымдарының 50%-ын электрондық оқытуға көшіру, ал 2020 жылға қарай бұл көрсеткішті 90%-ға дейін жеткізу жоспарлануда және бұл кадрлар даярлаудың барлық деңгейінде жүзеге асырылады. Мектепке дейінгі тәрбиеде компьютерлік үйрету ойындары, орта мектептерде – электронды оқулықтар, колледждер мен кәсіптік лицейлерде – виртуалды тренажерлар, ЖОО-да – электронды ғылыми-зерттеу зертханалары қолданылатын болады. Жасалып жатқан қадамдар еліміздің келешегіне, Қазақстанның жаһандық экономикада өз позициясын нығайтуға зор үлес екендігі сөзсіз. Әзірше Қазақстан ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың даму индексі бойынша әлемде 69-орында. Аталған жүйені тәжірибеге енгізген жағдайда әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына енуге шынайы мүмкіндік алады. Ақпаратқа қолжетімділіктегі қала мен елдімекендер арасындағы теңсіздік күрт төмендейді. Білім беру сапасында тың серпіліс болады. Парламент Мәжілісі «Ғылым туралы» жаңа заң жобасын мақұлдады. Бұл ережені жүзеге асыру ғылымның оқу

үдірісімен шынайы бірігуін жолға қояды. Оқыту мазмұнында теоретикалық және тәжірибелік құрамдастарының бірігуі секілді өзгерістер жүргізіледі. Алғашқыда бірнеше жетекші университеттерде, ал тәжірибе жинақтау шамасына қарай еліміздің қалған өзге де ЖОО-ында. Бұл өзгерістер Қазақстанның әлемдік ғылыми-ағарту кеңістігі интеграциясына тың серпін береді. Атап айтқанда, тәуелсіз ұлттық институционалдық және әлемдік стандарттар бойынша мамандандырылған аккредитацияны өткен ЖОО-ның қатынасын сәйкесінше 65 және 30 пайызға жеткізеді. Демек, жоғары білім сапасы анағұрлым артады, осыған орай ЖОО-ның классификациясы да өзгереді. Олардың алты түрі қарастырылған: ұлттық зерттеу университеттері, ұлттық ЖОО, зерттеу университеттері, университеттер, академиялар және институттар. ЖОО-на қойылатын талаптар күшейеді. Қазақстан мемлекеттікпен тең дәрежеде екеменшік секторына да жол ашып, жоғары білімді әртараптандыруға бетбұрыс жасады. Бұл әлемдік қауымдастық тарапынан дұрыс бағаланды. Бірақ, келеңсіз салдары да байқалды: сәнге айналған мамандықтарды – экономистер мен заңгерлерді даярлаумен шектелген, білім сапасы төмен ЖОО жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақша қаптады (1992ж. – 60; ал, 2005ж. - 185). Қазіргі таңда олардың саны 148 дейін қысқарды. 2012 жылдан бастап аккредитацияны коммерциялық емес үкіметтік емес аккредитациялық агенттіктер өткізеді. Нәтижесінде, жоғары мектеп жүйесі сауығады және Қазақстан білім берудің әлемдік сапасына жақындай түседі [6].

Тағы бір маңызды жаңашылдық – ЖОО-ына академиялық еркіндік беру. Оның негізгі мәні – білім беру бағдарламаларында таңдау компоненттерінің үлесі көбейеді: бакалавриатта - 70%-ға дейін, магистратурада - 80%-ға дейін, ал докторантурада – 90 - 95%-ға дейін. Біздің елімізде алғаш рет ЖОО-ның автономдығы мәселесі көтеріліп отыр. Болон процесінің қағидаларына сәйкес, оларға білім беру, ғылыми, қаржылық, халықаралық және өзгеде қызметтерін жүзеге асыруда еркіндік беріледі. «Назарбаев университетінде» осылай. Мемлекеттік ЖОО автономды коммерциялық емес ұйымдарға айналады, мұндай тәсіл әлемде кеңінен қолданылады. Білім берудің барлық деңгейінде жүргізілетін жаңартулар нәтижесінде кадрларды даярлаудың құрылымдық жағы ғана емес, мамандарды оқыту мазмұны, кәсібилік тұрғысынан да әлемдік стандарттарға сәйкес келетін жүйесі қалаптасады. Тағы бір айта кететін жайт, жоғары білімнің әлемдік

жүйеге жаһандануы, бұл – еруге ұмтылмай-ақ қоюға болатын, бірақ, оны елемеуге болмайтын объективті дамушы үдіріс. Кез-келген объективті құбылыс секілді халықаралық жаһандану үдірісі белгілі бір шамада ұлттық білім жүйесін мүлдем өзгертеді. Жоғары білімнің даму тенденциясы өзімен бірге жағымды және жағымсыз салдарын ала келеді. Жоғары білім масштабының ұлғаюы білім беру сапасы проблемаласын тереңдете түседі. Заманауи қоғам жоғары білім және мобильді мамандарға мұқтаж. Дәл осы қоғам жас мамандардың еңбек нарығына ықпал ете отырып, сапалы жоғары білімге ынталылықты күшейтуі мүмкін және тиіс. Жоғары білімнің халықаралық жаһандануын дамыту үдірсінде маңызды рөл халықаралық ынтымақтастық және ЮНЕСКО сияқты халықаралық ұйымдар еншісінде. ЮНЕСКО-ның «Жоғары білімдегі реформа мен дамыту» (1995ж.) Бағдарламалық құжатында атап көрсетілгендей, «Халықаралық ынтымақтастықтың дамуы – ЮНЕСКО-ның басты мақсаты және жоғары білім саласындағы қызметінің негізгі нысаны болып табылады» [7].

Халықаралық ынтымақтастық жоғары білімнің әлемдік жүйесін дамытудың әлеуетті тетігі болып табылады. Оның алдында шешімін табуды талап ететін келесідей өзекті мәселелер тұр:

- жоғары білімнің маңызы мен деңгейінің қоғамның экономика, саясат, әлеуметтік мәдениет салаларының қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыруын сақтау;
- түрлі елдер мен аймақтардағы мамандар даярлау деңгейін теңестіру;
- жоғары білім саласында халықаралық ынтымақтастық пен серіктестікті нығайту;
- түрлі елдер мен түрлі континенттерде білім мен дағдыны бірлесе пайдалану;
- ЖОО-ның дамуына әсіресе, дамушы елдерде халықаралық қорлардан қаржыландыру арқылы қолдау көрсету;
- ғаламдық деңгейде ынтымақтастық пен өзара көмек негізінде ғылыми мектептер мен білім беру жүйесінің бәсекелестігін ынталандыру.

Әдебиеттер:

1. См World education report 2000 – UNESCO, Paris, 2000 – P.116
2. Высшее образование в XXI веке подходы и практические меры. Заключительный доклад ЮНЕСКО Париж, 1998 с 2
3. См World education report 2000 – UNESCO, Paris, 2000 – P.118

4. <http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/inzor1.htm> И. Н. Зорников, Л. П. Волкова Проблемы и перспективы международной интеграции высшего образования
5. 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2010ж.
6. http://www.edu.gov.kz/kz/governance/minister/intervju/gosprogramma_startoval_kazakhstanskoe_obrazovanie_vstupilo_v_novoe_desjatiletie_razvitiya/ Госпрограмма стартовала. Казахстанское образование вступило в новое десятилетие развития.
7. Реформа и развитие высшего образования. Программный документ ЮНЕСКО Париж, 1995 – с 13

Мұсаева Гүлшат Исақызы, э.ғ.м., аға оқытушы.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті